

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СФЕРИ ДІЇ
ТРУДОВОГО ПРАВА**

Досліджено напрацювання вчених щодо категорії «сфера дії трудового права». Обґрунтовано, що сфера дії трудового права передусім вказує на ту область суспільних відносин, які охоплені цією галуззю права.

Исследованы наработки ученых относительно категории «сфера действия трудового права». Обосновано, что сфера действия трудового права прежде всего указывает на ту область общественных отношений, которые охвачены этой отраслью права.

Scientists' achievements concerning category «sphere of labour law action» are researched. It is grounded that the sphere of labour law action points first of all at the sphere of public relations covered by this branch of law.

Фундамент розуміння сфери дії та інших загальних положень трудового права заклали такі видатні вчені радянської доби, як: М. Г. Александров, В. С. Андреев, М. Й. Бару, Б. К. Бегічев, К. М. Варшавський, І. С. Войтинський, Д. М. Генкін, А. Я. Гінцбург, К. П. Горшенін, В. М. Догадов, С. О. Іванов, П. Д. Камінська, М. П. Карпушин, Ф. М. Левіант, Р. З. Лівшиць, А. Р. Мацюк, В. І. Нікітінський, Ю. П. Орловський, А. Ю. Пашерстник, О. С. Пашков, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, О. В. Смирнов, В. І. Смолярчук та ін. Ідеї зазначених вчених знайшли свій розвиток у працях сучасних російських та українських вчених, серед яких: В. С. Венедіктов, В. І. Миронов, П. Д. Пилипенко, Г. С. Скачкова. Однак донині тривають дискусії відносно розуміння сфери дії трудового права. Виходячи з цього метою статті є вироблення власного підходу до визначення сфери дії трудового права.

Одним із перших сферу дії трудового права розглянув І. С. Войтинський у главі III «Сфера дії трудового права» книги «Трудове право СРСР» (1925 р.) [1, с. 121–151]. У зазначеній главі вчений оперує категорією «предметна сфера дії трудового права», ототожнюючи її з предметною сферою дії Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) та усіх загальних постанов про працю, що розвивають та доповнюють КЗпП, та зосереджує увагу на дії зазначених актів за колом осіб.

Автор книги «Теоретичні питання кодифікації загальносоюзного законодавства про працю» (1955 р.) А. Ю. Пашерстник на початку глави I «Сфера дії радянського трудового права» між категоріями «предмет» і «сфера дії трудового права» поставив сполучник «і» [2, с. 14], тим самим ніби підкреслюючи різницю цих двох категорій. Однак зі змісту зазначеної глави можна дійти висновку, що дослідник ототожнює ці дві категорії. Так, обґрунтовуючи власні висновки, А. Ю. Пашерстник аналізує висновки М. Г. Александрова, що викладені в роботах, присвячених предмету трудового права [3] та трудовим правовідносинам [4]. У кінці глави А. Ю. Пашерстник зазначив, що сфера дії трудового права охоплює: 1) трудові відносини і всі інші відносини із застосування праці у підприємствах, установах, колгоспах, промислових і інших кооперативних артілях; 2) відносини із державного соціального страхування і кооперативного страхування; 3) відносини із розподілу робочої сили, а також відносини із підготовки кадрів, що виникають у процесі реалізації трудових правовідносин [2, с. 42]. Аналогічного підходу до розуміння сфери дії трудового права дотримується і О. В. Смирнов. Так, у статті «Про сферу дії радянського трудового права» (1975 р.) вчений відзначає, що нині у систему суспільних відносин, які становлять сферу дії радянського трудового права, входять: а) трудові відносини робітників та службовців; б) організаційно-управлінські відносини між профспілковими органами й адміністрацією підприємств (об'єднань, установ); в) відносини з працевлаштування; г) відносини з професійної підготовки і підвищення кваліфікації кадрів безпосередньо на виробництві; д) відносини з нагляду за охороною праці; е) відносини з розгляду трудових спорів [5, с. 35–36].

М. Г. Александров, В. С. Андреев, Б. К. Бегічев, М. В. Молодцов, О. І. Процевський вищезазначені відносини досліджували в рамках робіт, присвячених предмету трудового права. Так, М. Г. Александров вказував на те, що предметом (об'єктом) регулювання для всякої галузі права є ті або інші суспільні відносини. На думку вченого, радянське соціалістичне трудове право є такою галуззю права, норми якої регулюють відносини між громадянами, з одного боку, і соціалістичними підприємствами (установами), – з іншого, що складаються з приводу участі громадян у праці як робітників або службовців даних соціалістичних підприємств (установ). Трудове право регулює також і відносини, що виникають у нечисленних у нашому суспільстві випадках докладання праці окремих громадян в особистому споживчому (домашньому) господарстві інших громадян. Разом з тим трудове право регулює і деякі відносини, що безпосередньо примикають до відносин з праці робітників та службовців

(наприклад, відносини між профспілками і госпорганами, відносини з державного соціального страхування й ін.). Деякі норми трудового права, що належать до галузі забезпечення техніки безпеки і праці і т. п., поширені на працю членів сільськогосподарських і промислових артілей [6, с. 4–5]. З точки зору В. С. Андреева, предметом радянського трудового права як галузі радянського права є суспільні відносини, що виникають при застосуванні праці робітників та службовців у процесі виробничої діяльності – трудові відносини, а також деякі інші, тісно з ними пов'язані, а саме відносини: а) профспілок з державними і господарськими органами; б) з матеріального забезпечення робітників та службовців і членів їхніх сімей з соціального страхування; в) у зв'язку з відшкодуванням матеріальної шкоди, заподіяної сторонами трудових відносин; г) процесуальні – з розгляду спорів, що виникають у зв'язку з регулюванням зазначених вище відносин [7, с. 8]. О. І. Процевський зазначає, що предмет трудового права становлять, насамперед, трудові відносини, що виражають собою один з об'єктивно необхідних зв'язків «підприємство – трудящий» і які є формою поєднання засобів виробництва і трудової здатності людей. Наявність трудового відношення і головним чином його існування в динаміці обумовлюють виникнення інших відносин, які не виходять за рамки зв'язку, що виник у результаті укладеного трудового договору. Ці відносини виникають у зв'язку з виробничим навчанням і підвищенням кваліфікації; встановленням умов праці; наглядом за охороною праці; розглядом трудових спорів; обов'язковим державним соціальним страхуванням; працевлаштуванням робітників та службовців при зміні змісту трудового договору; притягненням до дисциплінарної і матеріальної відповідальності робітників та службовців і до матеріальної відповідальності обох сторін трудових правовідносин [8, с. 34].

Сьогодні автори окремих підручників з трудового права поряд з параграфом, що висвітлює питання предмета трудового права, розміщують параграф, присвячений сфері дії трудового права. Так, В. М. Толкунова у курсі лекцій «Трудове право» (2002 р.) сферою дії трудового права називає обрис межі поширення трудового законодавства, його дії. А зміст параграфу, присвячений сфері дії трудового права, містить висвітлення дії норм трудового права у просторі та за колом осіб [9, с. 18–20]. Те ж саме можна сказати і про підручник «Трудове право Росії» (2005 р.) за авторством В. І. Миронова [10, с. 25–28].

Г. С. Скачкова в дисертаційному дослідженні за темою «Розширення сфери дії трудового права і диференціації його норм» вказує на те, що коли мова йде про сферу дії норм будь-якої галузі права, у тому числі і трудового, завжди маються на увазі

межі поширення дії цих норм – або на певну територію, або за колом осіб [11, с. 166]. Але вже на наступній сторінці при визначенні поняття «сфера дії трудового права» вчена вкладає в нього дещо інший зміст: «під сферою дії трудового права розуміється область дії трудового законодавства в системі російського законодавства в цілому, межі поширення норм трудового права за колом регульованих ним суспільних відносин, тобто за його предметом, у границях, визначених законодавцем для даної групи правових норм» [11, с. 167].

Як свідчить наведене вище, В. М. Толкунова та Г. С. Скачкова визначають поняття «сфера дії трудового права» через термін «трудове законодавство», тобто зводять категорію «трудове право» до категорії «трудове законодавство». На мій погляд, це дещо спрощений підхід. Так, Великий енциклопедичний юридичний словник за редакцією Ю. С. Шемшученка тлумачить право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються як переконанням, так і силою державного примусу [12, с. 671], а законодавство як систему нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини [12, с. 274].

Отже, незважаючи на те, що ці дві категорії тісно пов'язані, вони все-таки відносно самостійні. Загальноновизнаним є те, що система права і система законодавства співвідносяться між собою як зміст і форма. Перша характеризує внутрішню побудову права, групування його норм за галузями та інститутами, друга є зовнішнім вираженням права та становить сукупність нормативно-правових актів, у яких об'єктивуються внутрішні змістовні і структурні характеристики права.

Слід зазначити, що в юридичній літературі можна виокремити широкий та вузький підхід до категорії «законодавство». Так, одна група вчених вважає, що під законодавством необхідно розуміти сукупність законів держави [13, с. 173; 14, с. 59], інша – сукупність законів та підзаконних нормативно-правових актів [15, с. 136; 16, с. 327].

Конституційний Суд України у Рішенні від 09.07.1998 № 12-рп/98 дав офіційне тлумачення терміна «законодавство». Виходячи з нього терміном «законодавство» охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України. З огляду на це правозастосовна практика розглядає сьогодні категорію «законодавство» виходячи з визначення, яке дав Конституційний Суд України. Водночас не мож-

на не вказати на певне негативне значення такого трактування. Передусім це зниження значущості закону, його розмивання.

Не можна також погодитися з В. І. Мироновим, В. М. Толкуновою та Г. С. Скачковою, які сферу дії трудового права зводять до дії його норм у просторі та за колом осіб. По-перше, загальновизнаним є те, що норми права діють ще й у часі, а по-друге, семантика слів, які утворюють словесну конструкцію «сфера дії трудового права», свідчить про інше смислове навантаження цієї категорії. Так, Сучасний словник іншомовних слів вказує на грецьке походження слова «сфера» (від грец. *sphaire* – «куля») та надає такі його визначення: 1) поверхня кулі; сукупність точок, рівновіддалених від центральної точки; 2) межі поширення чого-небудь; 3) коло осіб, об'єднаних спільністю соціального становища або занять [17, с. 654]. Словник українських синонімів і антонімів визнає синонімами слова «сфера» наступні слова: «галузь», «поле», «середовище» [18, с. 477]. Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує декілька значень слова «сфера», серед яких «район дії; межі поширення чого-небудь» [19, с. 1220]. Слово «дія» останнє видання тлумачить як: 1) робота, діяльність, здійснення чого-небудь; 2) сукупність вчинків кого-небудь; 3) робота, функціонування якої-небудь машини, агрегату, підприємства і т. ін.; 4) вплив на кого-, що-небудь [19, с. 228].

У теорії права під дією права розуміють його властивість (здатність) у певному середовищі впливати на особистість, спільноти людей і внаслідок цього забезпечувати відповідно до своїх цілей, принципів і розпоряджень правомірний характер людської діяльності і вчинків [20, с. 75]. В. І. Гойман розрізняє рівні дії права і сфери дії права. На його думку, рівні характеризують проникнення права «вглиб» правової дійсності (у правову свідомість і поведінку), сфери характеризують його поширення «вшир». Сфери вказують на ті ділянки соціальної діяльності, що охоплені правом, тобто піддані правовому впливу [20, с. 78]. В. М. Кудрявцев вказує на те, що діяльність людей є основним змістом суспільних відносин [21, с. 58]. С. М. Братусь зазначав: «діяльність не можна протиставляти відносинам: відносини виявляються в поведінці учасників, у їх діяльності» [22, с. 123].

Таким чином, сфера дії трудового права передусім вказує на ту область суспільних відносин, які охоплені цією галуззю права. Можна навіть говорити про те, що сфера дії трудового права є нібито «демаркаційною лінією», котра окреслює межі поширення трудового права; відокремлює відносини, які ним регулюються, від відносин, які регулюються іншими галузями права.

Список літератури: 1. Войтинский И. С. Трудовое право СССР / И. С. Войтинский. – М. ; Л. : Госиздат, 1925. – 364 с. 2. Пашерстник А. Е. Теоретические вопросы кодификации общесоюзного законодательства о труде / А. Е. Пашерстник. – М. : АН СССР, 1955. – 232 с. 3. Александров Н. Г. Советское трудовое право / Н. Г. Александров. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1954. – 383 с. 4. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 336 с. 5. Смирнов О. В. О сфере действия советского трудового права / О. В. Смирнов // Проблемы трудового права и права социального обеспечения. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1975. – С. 35–41. 6. Александров Н. Г. Советское трудовое право / Н. Г. Александров. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1959. – 407 с. 7. Советское трудовое право / под ред. В. С. Андреева. – М. : Высш. шк., 1965. – 455 с. 8. Процевский А. И. Предмет советского трудового права / А. И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1979. – 224 с. 9. Толкунова В. Н. Трудовое право : курс лекций / В. Н. Толкунова. – М. : ТК Велби, 2002. – 320 с. 10. Миронов В. И. Трудовое право России : учебник / В. И. Миронов. – М. : Управление персоналом, 2005. – 1152 с. 11. Скачкова Г. С. Расширение сферы действия трудового права и дифференциации его норм : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Г. С. Скачкова. – М., 2003. – 432 с. 12. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с. 13. Колодій А. М. Загальна теорія держави і права / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенкова. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с. 14. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посіб. для юрид. ф-тів вузів. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с. 15. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Ленингр. ун-т, 1976. – 288 с. 16. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. С. С. Алексеева. – М. : НОРМА–ИНФРА–М, 2000. – 596 с. 17. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. О. І. Скопненко та Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с. 18. Полюга Л. М. Словник українських синонімів і антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2007. – 575 с. 19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с. 20. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 520 с. 21. Кудрявцев В. Н. Право и поведение / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1978. – 192 с. 22. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1963. – 198 с.

Надійшла до редколегії 04.06.2010

УДК 349.243:331.45

Т. А. Коляда

БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ПРАЦІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СКЛАДОВА КОНЦЕПЦІЇ ГІДНОЇ ПРАЦІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано сутність правових категорій «умови праці» і «безпечні умови праці». Визначено безпечні умови праці як компонент концепції гідної праці, а також запропоновано шляхи вдосконалення чинного трудового законодавства України.
